

dr hab. Alicja Korzeniecka – Bondar, prof. UwB

Wydział Nauk o Edukacji

Uniwersytet w Białymstoku

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Mgr Karoliny Klimkiewicz pt. *Podejmowanie decyzji edukacyjnych i zawodowych w społeczeństwie ryzyka* napisanej pod kierunkiem naukowym

dr hab. Piotra Mikiewicza, prof. DSW

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Karoliny Klimkiewicz pt. *Podejmowanie decyzji edukacyjnych i zawodowych w społeczeństwie ryzyka* napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Piotra Mikiewicza, prof. DSW podejmuje ważny, interesujący temat. Decyzje edukacyjne i zawodowe konstruują biografię człowieka. Edukacja i praca to kluczowe procesy nadające kształt życiu jednostek i całych społeczności. Niezwykle cenne jest przyglądanie się adolescentom, młodym ludziom – niegotowym do podejmowania życiowych decyzji, których nie mogą jednak odroczyć. Osadzenie rozważań w kontekście społeczeństwa ryzyka dodatkowo podkreśla złożoność i rangę podjętego tematu. Doktorantka stawia pytanie o relacje człowieka ze światem, o kluczowe wybory i ich konsekwencje. Dysertacja wpisuje się w dyskusję dotyczącą dobrego życia, poczucia satysfakcji z własnych decyzji oraz ich licznych uwarunkowań.

Rozpoczę od sformułowania konkluzji: **dysertacja mgr Karoliny Klimkiewicz spełnia warunki określone dla rozprawy doktorskiej w art. 187, ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U.2021.478 ze zm.). Oceniana rozprawa prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie oraz stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego.** Dalsza część recenzji stanowi ukazanie momentów szczególnie znaczących oraz tych, których odczytanie domaga się komentarza a czasem uzupełnienia Doktorantki.

Rozprawa składa się z sześciu rozdziałów – trzy pierwsze Doktorantka przypisała do części teoretycznej, pozostałe do części metodologicznej. We wstępie Autorka uzasadnia powody podjęcia tematu rozpoczynając, co ważne od powodów osobistych, by następnie ukazać znaczenie i złożoność procesu podejmowania decyzji. Część teoretyczną rozpoczyna analiza wybranych teorii rozwoju dziecka (podrozdział 1.1.), gdzie Doktorantka wydobywa wątki ważne dla myślenia o podejmowaniu decyzji, takie jak: procesy poznawcze, gotowość na poznawanie czegoś nowego, separacja od bezpiecznej bazy, rodzaje przywiązania, relacje

z dorosłymi, itd. Doktorantka uwzględnia to, co zmienia się wraz z wiekiem w rozwoju osobowości człowieka i na tym bazuje analizując proces decyzyjny. Przeprowadzając czytelnika przez poszczególne etapy rozwoju człowieka (i ich specyfikę) cały czas przygotowuje „grunt” do ukazania złożoności, wieloaspektowości procesu podejmowania decyzji. Wybrzmiewa wręcz przedzałożenie, że niemożliwe jest by od adolescentów wymagać tak złożonych decyzji edukacyjnych, często programujących całą biografię. Ma się poczucie niezgody Doktorantki na tak pomyślany przez dorosłych świat wyborów młodych ludzi.

Charakteryzując okres adolescencji słusznie uwzględnia biologiczne, psychologiczne i społeczne uwarunkowania dojrzewania. Wśród tych pierwszych wyróżnia zmiany fizyczne związane z dojrzewaniem (hormonalne, płciowe i idące z tym w parze zmiany budowy ciała). Omawiając psychologiczne uwarunkowania analizuje problematykę umocnienia i kształtowania się osobowości, tożsamości, tworzenia własnego ja oraz poczucia własnej wartości młodych ludzi. Przyglądając się uwarunkowaniom społecznym Doktorantka jednoznacznie stwierdza „[r]odzina, szkoła i grupy rówieśnicze, to trzy instytucje społeczne potrzebne do prawidłowego rozwoju dziecka” (s. 37). Dzieli grupy rówieśnicze na formalne (tworzone instytucjonalnie, np. szkoła czy klasa) lub nieformalne (grupy zabawowe, sąsiedzkie, podwórkowe, osiedlowe, koleżeńskie powstające na terenie klasy szkolnej, paczki, bandy i inne). W tych rozważaniach brakuje mi wzmianki o grupach tworzonych w świecie wirtualnym, w sposób zapośredniczony. Być może to pominięcie wynika z przywoływanej przez Doktorantkę literatury, która jest sprzed dwudziestu lat, a to dużo czasu zwłaszcza w analizie doświadczeń adolescentów. Zachęcałabym Doktorantkę do czytelnego sygnalizowania kryteriów doboru literatury oraz jej odświeżenia nawet z lat trzydziestych, pięćdziesiątych.

W podrozdziale „Cykl życia a fazy rozwoju wyborów zawodowych” Doktorantka zestawia rozwój psychofizyczny z rozwojem kariery zawodowej wykorzystując „Tęczowy Model Kariery” Donalda Super’a. Ważne byłoby uzasadnienie wyboru akurat tej koncepcji. Doktorantka świadomie traktuje wybór szkoły i zawodu jako ważne w formowaniu przez młodych ludzi własnej tożsamości. Konsekwentnie prowadzi wywód w rozdziale pierwszym do konkluzji – niedojrzałość fizyczna, psychologiczna i społeczna młodych ludzi przyczynia się do tego, że poważne życiowe decyzje są tak „trudne i obarczone ryzykiem” (s.47). Mgr Karolina Klimowicz decyzyjność łączy z dojrzałością (której od młodych ludzi (z przyczyn rozwojowych) nie sposób oczekiwać) oraz z kształtowaniem własnej tożsamości. Zainspirowana tą tezą Doktorantki zastanawiam się, czy nie można byłoby traktować decyzji związanych z wyborem szkoły wyższego szczebla jako „sytuacji sprzyjającej uczeniu się”

w której młody człowiek musi dokonać analizy własnych zasobów, ambicji, celów i podjąć ważną życiową decyzję, dojrzeje?

W rozdziale drugim Doktorantka konsekwentnie prowadzi czytelnika przyjętą logiką wywodu i rozpoczyna analizę podejmowania decyzji od uwarunkowań biologicznych, odsłaniając kluczową rolę mózgu w tym złożonym procesie. Wskazuje, że owa złożoność wynika z wielu alternatyw niosących ze sobą liczne konsekwencje (pożądane i niepożądane). W związku z tym problem decyzji analizuje biorąc pod uwagę cztery elementy: decydenta, alternatywy wyboru, cechy alternatyw oraz strategie decyzyjne. Mgr Karolina Klimkiewicz pisze o decyzjach racjonalnych i intuicyjnych; indywidualnych i grupowych; z rzeczywistymi i pozornymi alternatywami; nastawionych na maksymalizację zysku lub minimalizację strat a na dodatek zawsze uwarunkowanych czynnikami emocjonalnymi. Ukazuje to wieloaspektowość podjętego tematu i dążenie Doktorantki do pełnego jej zaprezentowania. W rozdziale 2. pojawia się podrozdział pt. „Rola rodziny w podejmowaniu decyzji edukacyjnych” – dostrzegam tu pewne niekonsekwencje. Po pierwsze, we wcześniejszym rozdziale Doktorantka omawiała trzy środowiska wychowawcze: rodzinę, szkołę i grupę rówieśniczą. Po wtóre, warto byłoby odwołać się do tytułu rozprawy doktorskiej i pisać o „decyzjach edukacyjnych i zawodowych”. To zredukowanie wątków do jednego wybranego wymaga uzasadnienia Doktorantki.

W rozdziale trzecim pt. „Strategie wyboru – teoria ryzyka” Doktorantka przygląda się pojęciu ryzyka. Analizuje znaczenie strachu i niepewności w procesie podejmowania decyzji, by następnie przejść do pojęcia traumy społecznej. Rozdział wieńczy prezentacja edukacyjno-zawodowych wyborów adolescentów w społeczeństwie ryzyka. Cennym byłoby poznanie uzasadnienia Doktorantki dla takiego wyboru i zestawu pojęć: ryzyko, strach, niepewność, trauma społeczna. Rozdział ten przenika przekonanie o negatywnych emocjach towarzyszącym podejmowaniu decyzji w sytuacji ryzyka. Czy nie jest możliwa sytuacja w której sytuacje ryzykowne wzbudzają pozytywne emocje? Może warto byłoby szerzej pokazać emocjonalne uwarunkowania podejmowania decyzji i obok rozważań o znaczeniu strachu i niepewności ukazać znaczenie pozytywnych emocji/doznań.

W dalszej części rozdziału Doktorantka pokazuje przemianę rozumienia pojęcia ryzyka od zagrożenia (Ulrich Beck, Anthony Giddens) do niepewności i poczucia braku kontroli nad światem czy przeciwieństwa poczucia bezpieczeństwa (Hanna Mamzer). Obok definicji socjologicznych Mgr Klimkiewicz analizuje także rozumienie ryzyka w naukach biologicznych, politycznych, psychologicznych, ekonomicznych, pedagogicznych – co ma służyć – jak podkreśla (s. 87) – ukazaniu niejednoznaczności i dynamiki zjawiska. Intersującym

zwieńczeniem tych rozważań byłoby poznanie stanowiska Doktorantki – jakie rozumienie ryzyka przyjmuje na potrzeby badań i dalszych analiz.

Doktorantka osadza edukacyjno-zawodowe wybory adolescentów w kontekście cech psychofizycznych młodych ludzi ale także konsekwencji doświadczania przez nich zdalnej edukacji, i z nią związanej izolacji i braku bliskiego, bezpośredniego kontaktu z nauczycielami. Ten ważny wątek budziłby jeszcze większą wiarygodność, gdyby Doktorantka bardziej nasyciła go wynikami badań, których pojawiło się ostatnio bardzo wiele. Mgr Klimkiewicz słusznie zauważa, że edukacyjno-zawodowych wyborów adolescentów nie ułatwia ani reforma edukacji, ani „inflacja dyplomów” ani wzrastająca rywalizacja na rynku pracy. Zachęcałabym Doktorantkę do namysłu nad warunkami sprzyjającymi podejmowaniu przez młodych ludzi świadomych, satysfakcjonujących decyzji edukacyjno-zawodowych, możliwych w społeczeństwie ryzyka (być może warto byłoby kontynuować tu omawiane wcześniej uwarunkowania emocjonalne, klasowe, poznawcze...).

W rozdziale 4. „Metodologiczne podstawy badań własnych” Doktorantka ukazuje istotę badań jakościowych oraz uzasadnia wybór i charakteryzuje założenia krytycznej analizy dyskursu w ujęciu Normana Fairclough’a. Powołuje się w tym rozdziale na prace Fairclough’a z roku: 1989, 1992, 1995, 1999, 2005 jednak w bibliografii nie pojawia się w ogóle to nazwisko, podobnie jak przywoływanych: Stęplewskiej – Żakowicz, Van Dijk’a, Philips and Hardy, Eisner, Urbaniak – Zajac i Piekarskiego, Kubinowskiego, Pilcha (z roku 1995), itd. Ponadto informuje, że bazuje na konstruktywizmie społecznym, a w Bibliografii znaleźć można nieznaczące przykłady tekstów z tego obszaru.

Badanie realizowane w perspektywie KAD są nastawione na ujawnianie ukrytych relacji władzy¹, określonych interesów, „środków używanych do wywierania wpływu”², rekonstrukcję wiedzy i tożsamości tworzonych przez dyskurs, reprezentacji świata, relacji społecznych³. Doktorantka natomiast informuje, że „głównym celem niniejszych badań jest poznanie narracji osób urodzonych w 1995 roku, na temat decyzji edukacyjnych jakie podjęli i podejmują nadal i jaką rolę, w podejmowaniu tych decyzji odgrywało poczucie strachu i ryzyka” (s. 118)⁴. Tytuł rozprawy obejmuje także decyzje zawodowe – zabrakło ich zarówno w celu, jak i przedmiocie badań (w problemie głównym już się pojawiają). Ponadto tytuł rozprawy

---

¹ M. Meyer (2001). Between theory, method and politics: positioning of the approaches to CDA. W: Meyer M., Wodak R. (red.), *Methods of Critical Discourse Analysis*, Sage Publications Ltd., s. 15 -16.

² Luke za: Szkudlarek, T. (1997). *Poststrukturalizm a metodologia pedagogiki*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, *Socjologia Wychowania* XIII – Nauki humanistyczno--społeczne – Zeszyt 317, s. 167–199.

³ V. Kopińska (2016). Krytyczna analiza dyskursu – podstawowe założenia, implikacje, zastosowanie. *Rocznik Andragogiczny*, Nr 23, s. 35. DOI: <https://doi.org/10.12775/RA.2016.016>

⁴ W innym miejscu zamiast „poczucia strachu i ryzyka” pojawia się „pojęcie ryzyka” (s. 125).

„Podejmowanie decyzji edukacyjnych i zawodowych w społeczeństwie ryzyka” zapowiada, że społeczeństwo ryzyka jest kontekstem analizy podejmowanych decyzji – przy czym Doktorantka formułując problem główny (cytuję (s. 119): „Jakie jest znaczenie ryzyka i niepewności w procesie podejmowania decyzji edukacyjnych i zawodowych. Jak badani w swoich narracjach opowiadali o ryzyku i swoich decyzjach edukacyjnych i zawodowych.”) uznaje ryzyko i niepewność za zmienne mające określone znaczenie w podejmowaniu decyzji oraz przedmiot/temat opowieści.

Doktorantka formułuje 6 pytań badawczych (s.119): 1) Jak w swoich narracjach badani reprezentują decyzje edukacyjne? 2) Kto w narracjach badanych jest konstruowany jako odpowiedzialny za te decyzje? 3) Jaką rolę badani pełnią w narracjach w tym procesie? 4) Jak badani przedstawiają stosunek do tych decyzji? 5) W jakim zakresie poczucie bezpieczeństwa pojawia się w narracjach badanych, mówiących o swoim procesie decyzyjnym? 6) W jaki sposób status społeczny warunkuje proces podejmowania decyzji i odczuwanie ryzyka? Warto rozważyć ich relację z problemem głównym, w którym jest mowa o „znaczeniu...” i „sposobach opowiadania...” o ryzyku i niepewności.

Doktorantka informuje, że jej badania są „częścią większego projektu badawczego” (s. 120) na co wskazywać ma udział w badaniach 12 osób, które wcześniej brały udział w badaniach z 2011 r. (ankieta, 262 uczniów z klas III gimnazjum) i 2016 roku (ankieta, 50 osób). To bardzo interesujący i otwierający możliwość szerszej interpretacji sposób prowadzenia badań, ale i doboru próby. Mgr Klimkiewicz już dużo wie na temat doświadczeń uczestników badań. Czy jedynym kryterium wyboru (12 osób) był udział we wcześniejszych badaniach, czy pojawiły się inne kryteria celowego doboru próby, charakterystycznego dla badań jakościowych?

W podrozdziale „procedura badania” Doktorantka ukazuje w jaki sposób przebiegało spotkanie w trakcie którego odbywał się wywiad. Pomysł pokazania uczestnikom badań ankiet z 2011r. i 2016 roku wydaje się bardzo inspirującym sposobem inicjowania wywiadu, pobudzającym do refleksji nad własnymi decyzjami. W trakcie wywiadu padały pytania (patrz s. 122) dotyczące uzasadnienia wyboru szkoły, zmiany planów/decyzji, „wątków rodzinnych”, wątku poczucia bezpieczeństwa. Doktorantka zwraca uwagę na ważny aspekt świadomej zgody na udział w wywiadzie o czym świadczy podpisywanie przez badanych zgody na udział w badaniach i nagrywanie wywiadu (s. 121), nie wspomina o innych zasadach etycznych, których przestrzegano realizując własny projekt badawczy.

W podrozdziale „Transkrypcja i analiza danych” Doktorantka bardzo szczegółowo opisuje zasady transkrypcji według wytycznych Jeffersona (s. 122 – 124). Nie ukazuje jednak kroków

analizy zgromadzonych za sprawą wywiadów danych. Informuje, że spośród wielu różnych metod analizy danych jakościowych wybrała metodę krytycznej analizy dyskursu w ujęciu Normana Fairclougha (s. 115), ale nie precyzuje jak analizowała zgromadzony materiał tekstowy.

Rozdział 5 „Obraz decydentów – charakterystyka osób badanych” w dużej mierze (s. 125 – 156) poświęcony jest analizie danych zgromadzonych w badaniach ankietowych z 2011 roku (zrealizowanych pod kierunkiem Piotra Mikiewicza) dotyczących analizy szkół, wyborów edukacyjnych, klasy pochodzenia i różnic „respondentów z trzech gimnazjów” wyłonionych ze względu na kryterium klasy społecznej (Gimnazjum X - niższej, Gimnazjum Y - średniej, Gimnazjum Z - wyższej) (podrozdział 5.2.), co służy poznaniu kontekstu środowiskowego i klasowego grup społecznych z jakich wywodzą się respondenci (s.156). Na tym tle Doktorantka ukazała emocjonalny i osobowościowy obraz uczestników badań, a u niektórych zaprezentowała „drzewo decyzyjne” (podrozdział 5.3. Opisy przypadku). Po tym obszernym, pięćdziesięciostronicowym opisie 12 osób (s. 156 – 206) liczyłam na konkluzje Doktorantki, odpowiedź na pytanie: co z tych opisów wynika dla postawionego celu badań? Doktorantka w kilku miejscach informuje, że ukazuje w rozprawie wyniki badań jakościowych, przy czym znaczną część pracy poświęca analizie wyników danych zgromadzonych ilościowo. Wydaje się, że stosowniejsze byłoby uznanie tych badań za mieszane, sekwencyjne⁵. Z resztą sama Doktorantka podkreśla, „W swojej pracy posłużyłam się badaniami podłużnymi, badając te same osoby od 2011 do 2016. [...] postanowiłam zastosować na pierwszym etapie ankietę a następnie, wywiad pogłębiony, a metodę jaką wykorzystałam do analizy danych była krytyczna analiza dyskursu” (s. 115).

W rozdziale 6 „Decyzje edukacyjne w społeczeństwie ryzyka” Doktorantka prezentuje rezultaty analizy wywiadów pogłębionych przeprowadzonych z dwunastoma osobami urodzonymi w 1995 roku. Doktorantka pisze, że „[n]a podstawie przeprowadzonych wywiadów i sporządzonych transkrypcji, po ich analizie wyodrębniłam następujące kategorie, będące podstawą kodowania”. Nie wiemy jakiego rodzaju kodowanie zostało wykorzystane, czym było poprzedzone, jak wyprowadzone zostały kategorie: nowe perspektywy, prestiż, zarobki, rodzina, ryzyko wyznaczające strukturę rozdziału empirycznego (opisuje je kolejno). Kategorie te upominają się o zmianę tytułu rozdziału na „decyzje edukacyjne i zawodowe w społeczeństwie ryzyka”. Doktorantka stwierdza „[...] wszystkie te kategorie, pośrednio lub bezpośrednio, zawierają w sobie element decyzji bezpiecznych i bez względu na to, czy

---

⁵ J. W. Creswell, *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, tłum. J. Gilewicz, Kraków 2013, s. 37.

będziemy rozważać, je w kategoriach rodziny, nowych perspektyw, czy finansów, wszystkie decyzje w konsekwencji miały zapewnić poczucie bezpieczeństwa respondentom” (s. 208). To ważna konkluzja, która wydaje się przemawiać z większą mocą obecnie, gdy naszym doświadczeniem jest pandemia covid – 19 oraz wojna na Ukrainie (na co Doktorantka zwraca uwagę w ostatnich akapitach pracy).

Norman Fairclough w tekście pt. *Critical discourse analysis as a method in social scientific research*, pisze, że „[w]szystkie praktyki są praktykami produkcji - są arenami, w ramach których wytwarzane jest życie społeczne, czy to ekonomiczne, polityczne, kulturowe czy codzienne. Powiedzmy, że każda praktyka zawiera następujące elementy: działalność produkcyjna, środki produkcji, stosunki społeczne, tożsamości społeczne, wartości kulturowe, świadomość, semioza”.⁶ Doktorantka podjęła się rozpoznania praktyki „produkcji” decyzji edukacyjnych i zawodowych młodych dorosłych i jak sama podkreśla wybrała metodę krytycznej analizy dyskursu w ujęciu Normana Fairclougha, która jest skupiona na analizie języka w użyciu jako formie praktyki społecznej (s.115). A zatem w rozdziale empirycznym spodziewać się można analizy elementów praktyki „produkcji” decyzji edukacyjnych i zawodowych młodych dorosłych, analizy procesów językowego konstruowania rzeczywistości. Analiza zgromadzonych wypowiedzi odsłania, że młodzi dorośli konstruują narrację dotyczącą decyzji wykorzystując kategorie: nowych perspektyw, prestiżu, zarobków, rodziny i ryzyka. Doktorantka opisuje je przeplatając duże fragmenty wypowiedzi własnymi komentarzami. Dopiero w Podsumowaniu pojawia się czytelne odniesienie do głównego problemu badawczego (s.243).

Inspirującą częścią i wartościową z perspektywy zajmujących się tą problematyką badaczy jest część z załącznikami (od 2 do 4), gdzie Doktorantka prezentuje zgodę na udział w wywiadzie oraz kwestionariusze ankiet wykorzystane we wcześniejszych badaniach. Pracę wieńczą spisy: tabel, rysunków, wykresów oraz Bibliografia. Za niestaranność uważam rozbieżności (których jest bardzo dużo!) między przypisami a bibliografią, polegające na braku przywoływanych prac i/lub występowaniu innych: poza wcześniej ukazanymi w rozdziale metodologicznych, rozbieżność pojawia się także np. s. 207 nazwisko Dryll pojawia się z datami 2004 i 2015, a w bibliografii jest Dryll, 2013; w bibliografii brakuje następujących nazwisk, które wykorzystywane są w przypisach: Edward, 1953 (s.10); Halbwachs, 1969 (s. 216); Reiss, 1981 (s. 217); Moser 2014 (s. 221); Liegmann, 2017 (s. 223); Stańczyk, 2013 (s.230); Meyer, 2011 (s. 232), Przybylski, 2017 (s. 236); Erikson, 1968, 1979 (s.237) i inne.

---

⁶ N. Fairclough (2001). *Critical discourse analysis as a method in social scientific research* [in] Ruth Wodak, Michael Meyer (Eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis*, SAGE, p.122.

Na przyszłość warto staranniej przejrzeć tekst pod kątem językowym, sporo jest błędów interpunkcyjnych, stylistycznych, literówek, pominiętych liter/ znaków oraz zwrotów z języka potocznego.

A. Kozemińska - Bonolar